

© Чернега Т. М.

Чернега Т. М., кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, історії та політології ОДАУ.

УДК: 130. 123

ДО ПРОБЛЕМИ З'ЯСУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ДІАЛЕКТИКИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

В представленій роботі обґрунтовано неперехідну значущість діалектики як методу для сучасного етапу розвитку науки, пізнання взагалі. Діалектичний метод тлумачать як певну цілісність, яка містить у собі спеціальні наукові методи, але не зводиться ні до кожного з них зокрема, ні до їхньої суми. Відзначено актуальність діалектики та законів Гегеля для розбудови правової й демократичної Української держави.

Ключові слова: діалектика, наукове пізнання, метафізика, матеріалізм, свідомість, раціоналізм, натурфілософія, світогляд, еkleктика, ренесанс, німецька класична філософія, марксистська філософія, філософія права, негативна діалектика, синергетика, релятивізм, методологія.

О ПРОБЛЕМЕ ВЫЯСНЕНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ПОНИМАНИЯ ДИАЛЕКТИКИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

В представленной работе обосновывается непреходящая значимость диалектики как метода для современного этапа развития науки, познания вообще. Диалектический метод истолковывается как определенная целостность, которая содержит в себе специальные научные методы, но не сводится ни к одному из них в частности, ни к их сумме. Отмечена актуальность диалектики и законов Гегеля для строительства правового и демократического украинского государства.

Ключевые слова: диалектика, научное познание, метафизика, материализм, сознание, рационализм, натурфилософия, мировоззрение, еkleктика, ренессанс, немецкая классическая философия, марксистская философия, философия права, негативная диалектика, синергетика, релятивизм, методология.

THE PROBLEM OF IDENTIFY THE SPECIFICITIES OF MODERN UNDERSTANDING OF DIALECTICS AS A METHODOLOGICAL SYSTEM

In the article there is a substantiation of the intransitive meaningfulness of the dialectics as a method for the modern stage of the development of science and cognition in general. The dialectical method is interpreted as a certain integrity which contains the special scientific methods, but it can not be reduced neither to one of them nor to their unity. The urgency of Hegel's dialectics and laws for construction of legal and democratic Ukrainian state is marked in the work.

Key words : dialectics, scientific cognition, metaphysics, materialism, consciousness, rationalism, natural philosophy, attitude, eclecticism, Renaissance, German classic philosophy, Marxist philosophy, law philosophy, negative dialectics, synergetic, relativism, methodology.

Характерною особливістю нашого часу є складність і суперечливість соціально-політичного розвитку нашої країни, формування історично нового для неї типу державності у контексті глибоких й неоднозначних змін у різних сферах буття цивілізації у цілому, які ставлять на початку третього тисячоліття перед українським суспільством глобальні гуманітарні проблеми. Однією з них і є проблема діалектики громадянського суспільства й держави, яка розкривається як в аспекті розв'язання соціальних протиріч, так і пошуків оптимального розвитку соціуму. Актуальність представленої статті полягає передусім у філософсько-правовій інтерпретації проблеми діалектики громадянського суспільства й держави. Динамічне ХХ століття з його стрімкими змінами у соціальному житті, тривожними тенденціями та загрозою глобальних катастроф, зумовлених зростаючою могутністю людського впливу на природу, роблять необхідним нове осмислення віковичних проблем формування філософської концепції розвитку історичних форм діалектики. Особливе значення звернення до проблем діалектики полягає також і в тому, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття з'являються численні філософські праці з проблем методології, в яких

дослідники звертаються, зокрема, до загального і особливого в діалектиці та метафізиці, історичних форм діалектики, значення діалектики Г. Гегеля для політичного сьогодення сучасної України, а також в контексті обговорення проблем побудування правової держави в Україні тощо. Крім того, дослідження особливостей діалектики як універсальної методологічної системи є актуальними також в контексті дискусій навколо значення основного питання філософії для різних світоглядних систем. Адже якщо ми приймаємо схвально основне питання філософії та визнаємо його актуальним для розвитку сучасної філософської думки, то це означає, що ми вважаємо актуальною марксистську діалектику з її діалектичним матеріалізмом та протиставленням духовної та матеріальної субстанції. Якщо ні – то це означає, що ми сприймаємо плюралізм субстанцій, визнаємо значення не тільки діалектики, але також і метафізики для розвитку сучасної філософської думки, багатьох онтологічних систем минулого для сучасності тощо. В процесі роботи над цією статтею автором була використана наступна новітня література: 1. Держалюк М. С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України // Стратегічні пріоритети. - № 3 (8). – 2008. – С. 22–27. ; (у дослідженні акцентується увага на відношенні великого німецького мислителя до влади та власності у суспільстві, а також розповідається про актуальність філософії права Гегеля для українського політичного сьогодення); 2. Сепетій Дмитро. Діалектика versus метафізика: переоцінка ділеми // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 56–75.; (у статті розповідається про історію протистояння між діалектикою та метафізикою як методів дослідження у радянській марксистській філософії, дається великий аналіз сучасної літератури з означеного питання, робляться висновки про можливий синтез у майбутніх філософських дослідженнях обох методів – як діалектики, так і метафізики); 3. Лисий Василь. Діалектика і методи наукового пізнання // Вісник Львівського університету. Серія «Філософія». – 2010. – Вип. 13. С. 20–28.; (у статті автор, критикуючи погляди на означене питання К. Поппера та відстоюючи точку зору П. Копніна, захищає діалектику в її марксистській інтерпретації); 4. Шабанова Ю. О. «Німецька містика» середньовіччя в контексті історико-філософської тотальності // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. - № 70–72. – С. 44–48.; (у статті автор аналізує діалектику М. Екхарта, Й. Таулера, Сузо та інших філософів німецького середньовіччя); 5. Каныгин Ю. М. Библия и наука: в прошлом, настоящем и будущем / Ю. Каныгин, В. Кушерец. – К.: АРИЙ, 2010. – 352 с.; (у дослідженні мова йде про актуальність та наукову і філософську значущість саме метафізичної методології); 6. Чернега Т. М. Раціональне та містичне у філософії Григорія Сковороди : Монографія. – Одеса: Астропринт, 2007. – 400 с. (у монографії здійснене історико-філософське дослідження взаємодії раціональних та містичних чинників у філософії Г. Сковороди, зокрема, розкриваються особливості формування надконфесійного релігійно-філософського світогляду українського мандрованого філософа); 7. Поддубный Н. В. Диалектика и синергетика – онтологическое и эпистемологическое единство // Учеба и самообразование. – 18. 05. – 2010. – С. 1–22. (в дослідженні мова йде про загальне та особливе між діалектикою та синергетикою у сучасній філософії).

До недостатньо досліджених та проаналізованих ретельно у представленій роботі належать наступні частини загальної проблеми (діалектика та її альтернативи): 1. сучасні підходи до розуміння значення історичних форм діалектики; 2. взаємовідношення діалектики та метафізики; 3. особливості діалектичної методології у ХХ – на початку ХХІ століття; 4. філософське значення проблеми діалектики громадянського суспільства й держави для політичного розвитку сучасної України. Причому, на нашу думку, слід виокремити також завдання даної статті:

1. проаналізувати значення діалектики середньовіччя та ренесансу для сучасних філософських досліджень;
2. довести особливе значення ідеалістичної діалектики Гегеля та її значення для сучасної України, а також критичного аналізу діалектики, зробленого К. Поппером;
3. проаналізувати відношення до діалектики, зокрема марксистської, таких засобів її інтерпретації, як, наприклад, негативна діалектика;
4. довести особливе значення єдності та боротьби протилежностей між діалектикою та синергетикою в сучасних наукових дослідженнях;
5. довести значення єдності як діалектичної, так і метафізичної методології для сучасних наукових досліджень.

Слід зазначити, що в багатьох сучасних підручниках з філософії мова йде переважно про відомі три історичні форми діалектики, а саме: античну, німецької класичної філософії та марксистську. Причому майже забутою при цьому залишається діалектика періоду середньовіччя та

ренесансу, тобто містико-екзистенціальна. Розмірковуючи про середньовічну філософську думку та середньовічну, містико-екзистенціальну форму діалектики, слід наголосити на домінуванні в ній пріоритету, в основному, формальної логіки Арістотеля, яка, на думку філософів-марксистів, начебто вже нічого спільного не мала з діалектикою, а, навпаки, була її повною протилежністю, а, отже, не припускала думки про розвиток, про суперечність, як в мисленні, так і в дійсності. Проте саме в християнській теології доби середньовіччя присутнє синтетичне поєднання уможлидного теоретизування та абстрактних узагальнень античності. Так, наприклад, Іоанн Дамаскін, використовуючи для християнської апологетики античну діалектику і філософію (вчення Арістотеля), стверджував, що вони є не більш, ніж слуги богослов'я. Для середньовічної християнської схоластики було типовим не тільки звертання до геоцентричних догматів середньовічної християнської схоластики та діалектики, але також і ренесанс позацерковної містики у добу пізнього середньовіччя. «У середньовічній філософії містико-теософський напрямок представлений низкою вчень католицьких богословів, таких як Діонісій Ареопагіт, Бернар Клервоський, Бонавентура, Хуго та Рішар Сен-Вікторські. Вершиною теософської містики західноєвропейського середньовіччя виявляється творчість так званих, «рейнських містиків», німецьких богословів XIV ст. Йоганна Екхарта, Генріха Сузо, Йоганна Таулера, Яна Рюйсбрюка, що синтезували кращі досягнення середньовічної теології з безпосередніми прозріннями особистого духовного досвіду через самопізнання Божественного» [1, С. 45]. Причому слід зауважити, що значення цього періоду німецької містики є дуже важливим, зокрема, для розвитку української філософської думки, адже творчість вищезгаданих мислителів, а також Я. Бьоме (1575–1624) суттєво вплинула на розвиток української філософської думки, передусім, на формування філософських поглядів Григорія Сковороди. Так, останній у більшості своїх творів розвиває діалектичну теорію двох натур, а Бьоме у своїх працях цю теорію поширював також і на Бога, адже в його творах є думки про тілесний заперечуючий початок у Бога, який вічно прояснюється до світла. Саме такий вигляд прийняло у нього вчення іншого відомого містика Й. Екхарта про невиявлений у собі абсолют.

Для Бьоме Бог – Сутність Сутностей, безодня і основа. Він не злий і не добрий, проте є першопричиною добра і зла. На думку Бьоме, для свого проявлення все у світі потребує протилежності; зло є необхідним наслідком саморозкриття Божества. Задля особистого, свідомого, визначеного буття Бога необхідна його протилежність – темне, невизначене, безформне. Слід зазначити також, що як для Бьоме, так і для Сковороди була типовою містично-філософська теорія про внутрішню, істинну чи духовну людину. Згідно з цією теорією, щоб наблизитися до Бога та посправжньому пізнати саму себе, людина повинна належним чином виховати та розкрити свою внутрішню сутність, відмовитися від першочергового догодження своєму фізичному тілу, переважно прислухаючись до вимог та потреб свого духовного тіла. Відомо, що на вчення німецького-філософа-містика Якоба Бьоме вплинула Біблія, догматичне богослов'я того часу, ідеї Парацельса, Вейгеля, сучасні йому натурфілософські та астрологічні праці, теософія та середньовічна містика. «Таким чином, його вчення виникло внаслідок взаємовпливу різних течій європейської думки, і, слід додати, що воно вивчалось протягом наступних століть такими відомими мислителями, як І. Ньютон, Г. – В. Гегель, Ф. – В. Шеллінг та навіть К. Маркс, у працях якого використовувалися антитези Бьоме» [2, 94]. Взагалі, містико-екзистенціальний характер творчості німецьких мислителів доби пізнього середньовіччя відобразився на творчості багатьох європейських філософів нового та новітнього часу, як от: суб'єктивізм Фіхте, ірраціоналізм Шопенгауера, екзистенціалізм Бердяєва, Хайдеггера, Сартра, філософській антропології Шелера тощо. В XV столітті ідея динамізму, вічного становлення вноситься філософом та богословом доби ренесансу Миколою Кузанським в ідею особистісного абсолюту. В цьому контексті пізнаваність світу реалізується на фоні непізнаваності Бога. Світ – це дзеркало Бога, який в усьому присутній у згорненому вигляді. Згідно з точкою зору Кузанського, розуміння Всесвіту як подоби Бога, а плинного як відображення вічності, дає можливість через осягнення обмеженого світу, сходити до невидимого, до первісного початку. Слід зазначити, що принципова єдність є однією з основних ідей сучасної фізики на рівні квантової механіки й термодинаміки відкритих систем. Складові частини матерії взаємопов'язані, споріднені й взаємозалежні, їх потрібно розглядати як невід'ємні частини одного цілого. Згідно з Кузанським, протилежності і відмінності збігаються в Богові. А у світі видимих речей єдність протилежностей пов'язана з їхньою подібністю та злагодженістю.

Сучасна фізика в мікросвіті відкриває єдність протилежностей. Так, на субатомному рівні частки одночасно зруйновні і не зруйновні. Там речовина є енергією, об'єкти – процесами, частки – хвилями, об'єкти мікросвіту знаходяться в якійсь визначеній точці й відсутні там, рухаються й не

рухаються. Принцип невизначеності говорить, що якщо розгортається одна з властивостей, то згортається інша. «Проте у ХХ столітті вчені випадково для самих себе прийшли до висновку про принципову обмеженість людського розуму, раціоналістичного пізнання. Виявилось, що сам по собі людський розум не в змозі пізнати не тільки Бога, але і також багато явищ матеріального світу... після відкриття «принципу невизначеності» німецьким фізиком Гейзенбергом та його філософського осмислення вченими було знайдено, що значення будь-яких понять та слів в принципі не може бути точно визначеним. Адже слово відображує в собі особистісний, індивідуальний досвід. Тому кожна людина вмщує у зміст кожного слова свій сенс, своє розуміння» [3, 45]. Отже, розвиток діалектики середньовіччя та ренесансу багато в чому сприяв виникненню діалектики нового часу, зокрема так званої другої її історичної форми – німецької класичної філософії. Так, засновник німецької класичної філософії І. Кант в своїх творах використовує діалектичну методологію. Проте Кант, обгрунтовуючи антиномії чистого розуму, підкреслює недосконалість людського розуму, і тому діалектика в нього має негативний характер. А вже в філософії Фіхте міститься дійсно діалектичний підхід, зокрема стосовно вирішення кантівських антиномій. В суб'єктивній формі Фіхте доводить, що людина здатна пізнавати предмети в тій мірі, в якій вона впливає на них, змінює їх та перетворює, змінюючи при цьому саму себе та власну свідомість. Шеллінг, розвиваючи діалектичні погляди своїх попередників, Канта і Фіхте, з'єднуючи суб'єктивно-ідеалістичні погляди останнього з матеріалістичним підходом до цього питання Спінози, поширює діалектичні погляди також і на природу.

Свою систематичну розробку діалектика одержує в філософії Г. Гегеля. Вперше в теорії діалектики Гегель створив теорію розвитку суперечності та її подальшого вирішення в синтезі. Вважаючи синтез протиріч джерелом всякого розвитку, Гегель особливо наполягав на тому, що з точки зору філософії абсолютно істинне визначається як саме по собі конкретне, тобто як єдність протилежних визначень. Відомо, що концепція розвитку Абсолютного духу стає грандіозною системою єдності логіки світових процесів і людського буття в усьому його різноманітті. Так, Г. Гегель зазначав у «Філософії історії»: «При всьому безкінечному різноманітті змін, які відбуваються в природі, в них знаходиться лише коловорот, який вічно повторюється...Лише у змінах, які відбуваються у духовній сфері, з'являється нове. Це явище, яке здійснюється у духовній сфері, дозволяє взагалі знайти у людині інше визначення, ніж у чисто природних речах, в яких завжди проявляється один і той же постійний характер, який залишається незмінним, а саме дійсну здатність до змін, і причому до кращого – прагненню до вдосконалення» [4, 52]. Слід зазначити, що починаючи з виникнення та розповсюдження марксистської філософії, а особливо в радянські часи ідеалістична діалектика Гегеля сприймалася філософами - матеріалістами переважно як альтернатива метафізики та вважалася, у марксистській інтерпретації, універсальною методологією. Така точка зору і сьогодні репрезентована у багатьох публікаціях. Так, наприклад, дослідник Василь Лисий у статті «Діалектика і методи наукового пізнання» зазначає: «...зрозуміло, що філософія має свій власний предмет, і адекватним методом стосовно цього предмета може бути лише діалектика, як живий цілісний рух мислення на шляху осягнення конкретної істини, і цей рух позбавлений усяких однобічностей, а отже, й абстрактності» [5, 25]. Вважалося також, що вчення Гегеля про поняття поглиблювало аристотелівську теорію про форму, яка формує інші форми. Усе, що існує, перебуває у процесі формування того, що ще не існує. Разом з тим те, що не існує, перебуває у формі поняття в тому, що існує, в зародковому стані. Проте деякі вчені вважають, що є підстави для критики застосування діалектичного методу в логіці та природничих науках. Так, визнаючи, що діалектика є дуже плідним способом опису історичного ходу розвитку наукової думки, К. Поппер категорично заперечує проти перенесення закону протиріч у формальну логіку, відзначаючи, що одночасне визнання істинною і тези, і антитези дозволяє довести істинність будь-якого, навіть явно помилкового висловлювання. Так, у своїй відомій праці «Що таке діалектика?» дослідник з цього приводу зазначає наступне: « Вони (тобто діалектики – Т Ч.) стверджують, що протиріч взагалі не можна уникнути, тому що вони зустрічаються у світі завжди і всюди. Таке твердження рівнозначно посяганню на так званий закон протиріччя (чи, у більш повному обсязі, закон виключення протиріч) у традиційній логіці, який проголошує, що два протилежних один одному твердження не можуть бути істинними одночасно чи що твердження, яке являє собою кон'юнкцію двох тверджень, що вступають у протиріччя один з одним, завжди слід заперечувати як хибне, виходячи з чисто логічних підстав. Посилаючись на плідність протиріч, діалектики наголошують, що від цього закону традиційної логіки слід відмовитися. Вони наголошують, що діалектика призводить тим самим до нової логіки - діалектичної логіки... Ці великі претензії, проте, не мають під собою жодної підстави» [6, 122]. На думку К. Поппера, діалектики роблять невірний висновок про те, що немає потреби уникати протиріч. Адже

примирення з протиріччям обов'язково приводить мислителів до відмови від критики, адже критика зводиться тільки до виявлення суперечностей у теорії. Розпливчате твердження діалектиків про те, що протиріччя неминучі і що позбуватися їх навіть небажано, веде до небезпечної помилки, оскільки так звана плідність протиріч є просто результатом нашого рішення не миритися з ними, дотримуючись закону виключення суперечності. Воно небезпечно, оскільки думка, що від протиріч позбавлятися не слід або неможливо позбутися, з необхідністю приводить до кінця і науки і раціональності. Зрозуміла річ, що поняття «протиріччя» має певне логічне значення, відмінне від діалектичного. Більш вдалимими були б, звичайно, терміни «конфлікт», «протилежна тенденція» або «протилежний інтерес».

Доречно було б також проаналізувати правові аспекти філософії Гегеля, адже останні є актуальними, зокрема, для сучасного політичного розвитку нашої держави. Відомо, що в філософських працях Гегеля ідея держави виступає як вища стадія розвитку людини і суспільства, а також пов'язується з тотожністю розумного і дійсного. Так, саме Гегель довів, що пріоритетними в державі повинні бути права індивіда, які є найбільш значимими для всього суспільства, адже саме вони відображують наявність свободи в суспільстві та правовий характер розвитку держави. Адже в основу теорії правової держави Гегель поклав принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, мислитель відзначав також прогресивну роль середнього класу у суспільстві та приділяв особливу увагу приватної власності в державі. Проте у Радянському Союзі суспільствознавці не звертали особливої уваги на філософію права Гегеля, а діалектику останнього трактували дуже спрощено та переважно у матеріалістичному дусі. «Ідеологічний тоталітаризм» у СРСР спричинив суцільну вульгаризацію Гегеля. Його філософські принципи використовувалися лише як обрамлення для марксизму-ленінізму, матеріалістичне трактування гегелівської діалектики як «алгебри революції» обґрунтовувало всю практичну діяльність ВКП(б). Теорія держави і права, історія філософії Гегеля були підмінені класовою теорією диктатури пролетаріату...Тільки у 20-ті та 60-ті роки ХХ ст. окремі вчені (М. Деборін, П. Демчук, П. Копнін, В. Шинкарук, В. Юринець) дали наукове тлумачення гегелівської логіки, діалектики і теорії пізнання, але не філософії права і філософії історії» [7, 24–25.] Слід зазначити також, що після розпаду СРСР, у добу існування незалежних держав правовий аспект філософської спадщини Гегеля, вчення останнього про владу та власність набувають особливої актуальності, адже в Україні, наприклад, ще існує соціальна, майнова та правова нерівність між громадянами, існує також певний антагонізм між верхами та низами, який виник внаслідок монопольної приватизації владними структурами України державного майна, існує системна політична криза всередині політичних еліт та велика різниця в матеріальних благах верхівки українського суспільства та нижчої верстви населення.

Радянський тоталітаризм, як відомо, за допомогою філософії марксизму-ленінізму, спрощеного варіанту марксистської філософії, абсолютизував так звані досягнення соціалізму. Причому в філософській літературі навіть рідко згадувався революційно-критичний бік діалектики, бо остання в цьому контексті повинна була б пояснювати також і радянську дійсність. Радянська філософія, в основному, обґрунтовувала вже здійснене, коментувала історичні рішення з'їздів і пленумів ЦК КПРС, догматизуючи при цьому консервативний бік діалектики. Проте у західноєвропейських філософських дослідженнях вказаного періоду відбувався зворотній процес: філософи (передусім Теодор Адорно (1903–1963) і Жан-Поль Сартр (1905–1980)) критикували радянську владу та марксистську діалектику, при цьому вони абсолютизували критичний, негативний бік діалектики. Теодор Візенгрундт Адорно, філософські погляди якого склалися під впливом ідей неогегельянства, авангардистської критики культури та концептуального несприйняття технократичної раціональності і тоталітарного мислення, навіть свою головну філософську працю назвав «Негативна діалектика» (1966). В цій праці (яка, до речі на російську мову в повному обсязі була перекладена лише у 2003 році) німецький філософ, критикуючи авторитарний характер мислення Гегеля, зокрема, зазначає: «Іманентна критика діалектики підриває ідеалізм Гегеля. Пізнання звернене до особливого, а не до загального. Свій істинний предмет воно шукає у можливому визначенні відмінності цього особливого, передусім від загального, яке пізнання критикує, вважаючи, що особливе є невід'ємним моментом загального... Зокрема, в утилітарних моментах гегелівської системи особливо авторитарно відштовхується: «Що повинна робити людина, які саме обов'язки вона повинна виконувати для того, щоб бути добросовісною, - це легко сказати у моральному суспільному союзі (Gemeinwesen); вона не повинна робити нічого іншого, крім того, що в тих обставинах, в яких вона знаходиться, їй назначено, промовлено та відомо...» [8, 294]. Якщо філософи-репрезентанти негативної діалектики звертали увагу переважно на її критичні можливості,

то прихильники синергетики (Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, М. А. Можейко та інші) вважають, що джерелом розвитку є не діалектичне протиріччя, а випадковість, незворотність і нестійкість. А фундаментальним принципом самоорганізації (яка знаходиться в центрі уваги синергетики) є виникнення нового порядку й ускладнення систем через флуктуації (випадкові відхилення) станів їх елементів і підсистем. Такі флуктуації зазвичай нейтралізуються у всіх рівноважних системах за рахунок негативних зворотних зв'язків, що забезпечують збереження структури і близького до рівноваги стану системи. Але в більш складних відкритих системах, завдяки припливу енергії ззовні і посилення нерівноважності, відхилення з часом зростають, накопичуються, та, врешті-решт, призводять або до руйнування колишньої структури, або до виникнення нового порядку. Прихильники синергетики посилаються при цьому навіть на античних філософів - Епікура (341–270 до н.е.) та Лукреція Кара (99–45 до н.е.). Причому серед філософів -прихильників синергетики є також і такі, які вважають, що діалектика та синергетика не є взаємно протилежними, вони навіть утворюють онтологічну та епістемологічну єдність: «Ідея взаємодії елементів є висхідною і для усіх концепцій систем, які самостійно організуються, тобто в синергетиці. Але що знаходиться в основі взаємодії? Діалектика говорить про протиріччя сторін, які взаємодіють. Рух, взаємодія, виступає формою існування матерії. У філософському узагальненні міститься дуже глибокий смисл діалектичного протиріччя – для того, щоб зберігатися, треба змінюватися... Синтез цих двох протилежностей в діалектиці знаходить своє відображення в понятті розвитку. Так діалектика доводить неминучість розвитку матерії... В концепції самоорганізації, яка розвивається нами, субстанціональною основою взаємодії елементів системи є системоутворюючий фактор – те, для чого елементи об'єднуються в систему» [9, 2–3]. Отже, в сучасних наукових дослідженнях синергетика виступає і як певна альтернатива діалектиці, і як своєрідне наближення до останньої. Відомо, що саме в такому контексті на початку ХХІ століття розглядається і метафізика. Але слід також відзначити, що догматизація та абсолютизація гегелівсько-марксистської діалектики в вітчизняній філософській літературі за радянських часів не дозволяла багатьом дослідникам критично та без ідеологічних штампів розглянути єдність та боротьбу між діалектикою та метафізикою. Сучасний стан проблеми дозволяє виявити принаймні два підходи. Перший, так званий «традиційний», репрезентований у ХХІ столітті працями таких наступних дослідників, як, зокрема, В. Лисий, Ф. Надольний (який, до речі, прагне осучаснити вказаний підхід, адже в своєму підручнику автор, зокрема аналізує феномен негативної діалектики та вказує на історичні заслуги метафізики); другий підхід (в центрі якого уявлення про те, що поняття діалектики та метафізики не суперечать одне одному) представлений у працях В. Лісового, В. Жадько, російського автора В. Свінцева та інших. «Загалом, оцінюючи сучасний стан дискусії щодо проблеми протиставлення діалектики та метафізики, можемо відзначити наступне. Хоча більшість вітчизняних філософієзнавців відійшли від розуміння метафізики як недодіалектики, це розуміння, разом з уявленням про діалектику як безальтернативний метод, все ще має великий вплив. Певною мірою, це пов'язано з відсутністю комплексного, багатоаспектного аналізу питання про відношення діалектики та метафізики, та відповідного аналізу самого змісту цих понять в історико-філософському контексті» [10, 57]. Коли ми розмірковуємо про сучасні метафізичні пошуки мислителів, то, зрозуміло, що мова йде про відповідні філософські основи постнекласичної науки. Адже метафізика як вчення про найбільш загальні основи буття, про сенс життя так чи інакше є присутньою в більшості філософських творів, де є відповідні філософські абстракції та узагальнення. Метафізика вивчає надчуттєвий досвід людини, її висновки не можуть спиратися на досвідні дані, адже мова йде про так звану тонку матерію, до вивчення якої наблизилася поступово сучасна, постнекласична наука (в цьому контексті доречно вести мову про кібернетику, інформатику, генетику, фізику, астрофізику, біохімію та інші науки, в яких досліджується, зокрема, інформаційна структура всього існуючого на нашій планеті). В цьому, метафізичному контексті сучасних наукових досліджень, науковці все частіше звертаються до біблійної парадигми буття, в основі якої – слово як творчий початок всього існуючого. Намагаючись відірвати філософів та науковців від метафізичних досліджень, від релігійної філософії взагалі, радянські філософи-марксистки услід за Ленінінм стали примітивно трактувати метафізику як основну альтернативну діалектиці методологію, та, навіть, метафізику поступово почали трактувати як начебто ненауковий стиль мислення. «І ось ця «діалектика» (не в загальнолюдському, а в ленінському розумінні) витримує будь-яку нісенітницю: відмирання держави на шляху її зміцнення, скасування національних відмінностей через розвиток національних культур, загострення класової боротьби після ліквідації експлуататорських класів та повної перемоги соціалізму...» [11, 137]. Отже, протистояння діалектики і метафізики в минулі часи в працях тих чи інших дослідників було обумовлено ідейно-політичними чинниками, воно не

відповідало дійсному стану речей, потребам розвитку філософії та науки. На нашу думку, вивчаючи загальне та особливе між діалектикою та метафізикою, можна прийти, зокрема, до наступних висновків:

1) з точки зору метафізики як концепції розвитку і методу пізнання старе повністю відкидається новим, оскільки вони є протилежностями, котрі виключають одна одну, проте в об'єктивній дійсності все відбувається значно складніше, адже розвиток включає в себе і старе, тобто все те, що необхідне для подальшого розвитку нового, а це вже елементи діалектичного підходу на процес зв'язку нового зі старим, протилежній метафізиці;

2) метафізика не досліджує ґрунтовно проблеми руху, спираючись, в основному, на теорію першопочтовху, як на джерело руху, тобто знаходить останнє поза самими джерелами і явищами, що є недостатнім з точки зору науки, діалектики як методологічної системи, яка таке джерело руху і розвитку вбачає у внутрішній суперечності речей і явищ, в саморусі матерії через ці суперечності;

3) з точки зору метафізики засобом переходу до нової якості є рух як процес зменшення чи збільшення, тобто як кількісне перетворення існуючого поза якісними змінами, стрібноподібним розвитком, коли виникає нова якість на основі кількісних змін;

4) для метафізики характерна однобічність, абсолютизація, прямолінійність, проте з точки зору діалектики, для того, щоб справді знати предмет, необхідно охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і опосередкування;

5) метафізика розглядає пізнання як результат, діалектика – як процес, що дає змогу зрозуміти суперечливу єдність абсолютної і відносної істин, показати їхню складність, діалектику зв'язку, якісні переходи від емпіричного до теоретичного рівнів.

В перспективі, на нашу думку, будуть досліджуватися проблеми пошуку загального та особливого між діалектикою та синергетикою, діалектикою та метафізикою, буде зроблений всебічний аналіз досягнень та вад гегелівсько-марксистської діалектики, посиляться значення положень метафізики як відповідної методологічної основи для розвитку окремих наукових дисциплін, як от: інформатики, кібернетики, генетики, біології, астрофізики, фізики, соціальної філософії тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шабанова Ю. О. «Німецька містика» середньовіччя в контексті історико-філософської тотальності // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 70–72. – С. 44–48.
2. Чернега Т. М. Раціональне та містичне у філософії Григорія Сковороди : Монографія. – Одеса: Астропринт, 2007. – 400 с.
3. Забегайло О. Н. Духовное понимание истории. – б. м., б. г. – 672 с.
4. Гегель Г. Философия истории. Перевод А. М. Водена. – Сочинения т. VIII. – 1935. – М. – Л., – 170 с.
5. Лисий Василь. Діалектика і методи наукового пізнання // Вісник Львівського університету. Серія «Філософія». – 2010. – Вип. 13. С. 20–28.
6. Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 118–138.
7. Держалюк М. С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України // Стратегічні пріоритети. - № 3 (8). – 2008. – С. 22–27.
8. Адорно Т. В. Негативная диалектика // www. gumer. Info| bogoslov – Buks | Philos | Ador.
9. Поддубный Н. В. Диалектика и синергетика – онтологическое и эпистемологическое единство // Учеба и самообразование. – 18. 05. – 2010. – С. 1-22.
10. Сепетій Дмитро. Діалектика versus метафізика: переоцінка ділеми // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 56–75.
11. Каньгин Ю. М. Библия и наука: в прошлом, настоящем и будущем / Ю. Каньгин, В. Кушерец. – К.: АРИЙ, 2010. – 352 с.